

Gällivare tingsrätt
Box 23
982 21 GÄLLIVARE

GÄLLIVARE TINGSRÄTT

INKOM: 2010-05-03
MÅLNR: T 323-09
AKTBIL: 18

Svaromål i mål T 323-09

Stockholm den 29 april 2010

- Kärande:** Girjas sameby, Box 130, 981 22 KIRUNA
- Ombud:** Advokat Peter Danowsky och jur. kand. Nicolina Bacirtzis, Danowsky & Partners Advokatbyrå KB, Box 16097, 103 22 STOCKHOLM, telefon 08-614 64 00, fax 08-678 09 25
- Svarande:** Staten genom Justitiekanslern, Box 2308, 103 17 STOCKHOLM
- Ombud:** Advokaterna Hans Forssell och Jonas Löttiger, Eversheds Södermark Advokatbyrå AB, Box 14055, 104 40 STOCKHOLM; telefon 08-545 322 00, telefax 08-545 322 01; e-post: hans.forssell@eversheds.se; jonas.lottiger@eversheds.se;
- Saken:** Rätt till jakt och fiske m. m.

Som ombud för staten enligt tidigare ingiven fullmakt inger vi följande svaromål.

Girjas sameby kallas nedan för Samebyn. Det område som beskrivs i Samebyns yrkande under punkt 1.1 i stämningsansökningen kallas nedan för Området.

Hänvisningar som görs nedan avser, om ej annat sägs, stämningsansökningen.

Innehållsförteckning

1.	STATENS INSTÄLLNING TILL SAMEBYNS YRKANDEN OCH STATENS EGET YRKANDE.....	4
1.1.	Statens inställning till Samebyns yrkanden	4
1.2.	Statens eget yrkande.....	4
2.	PROCESSUELLA FRÅGOR	4
2.1.	Oklarheter i Samebyns yrkanden	4
2.2.	Oklarheter i Samebyns grunder för talan	6
2.3.	Oklarheter beträffande det geografiska området	7
2.4.	Nödändig processgemenskap för process om kollektiv rätt	7
3.	BAKGRUND	10
3.1.	Samerna och renskötseln.....	10
3.2.	Inflyttning i Norrland och uppodling av marken.....	11
3.3.	Befolkningsutvecklingen i Norrland	12
4.	LAGSTIFTNING UNDER 1800-TALET	13
4.1.	Avvittringarna i Härjedalen och Jämtland.....	13
4.2.	Skattefjällsbrevet	14
4.3.	1873 års avvittringsstadga	15
4.4.	Den internationella lagstiftningen 1883.....	16
4.5.	1886 års renbeteslag	19
4.6.	1898 års renbeteslag	27
5.	1928 ÅRS RENBETESLAG	28
5.1.	Reformbehovet.....	28
5.2.	Jakt och fiske.....	29
6.	1971 ÅRS RENNÄRINGSLAG.....	30
6.1.	Sammanfattning	30
6.2.	Bakgrund.....	30
6.3.	Justitieombudsmannens framställning	31
6.4.	Rennäringssakkunniga	32
6.5.	Propositionen	34
7.	SKATTEFJÄLLSMÅLET	39
7.1.	Inledning	39
7.2.	Äganderättsanspråket	40
7.3.	Rätten till jakt och fiske	42
8.	PROPOSITION 1992/93:32 OM SAMERNA OCH SAMISK KULTUR M.M.	46
8.1.	Sammanfattning	46

8.2.	Närmare om ändringarna i 1 § rennäringslagen	46
8.3.	Ökade upplåtelse av jakt och fiske.....	48
9.	SOU 2005:116 JAKT OCH FISKE I SAMVERKAN	50
9.1.	Inledning	50
9.2.	Sammanfattning av utredningens slutsatser.....	51
9.3.	De sakkunnigas slutsatser.....	52
10.	URMINNES HÄVD TILL RENSKÖTSEL ENL. SOU 2006:14, SAMERNAS SEDVANEMARKER .	54
10.1.	Utgångspunkter.....	54
10.2.	Hävdebegreppet	54
10.3.	Historisk bakgrund	55
10.4.	Grundläggande förutsättningar för urminnes hävd enligt äldre jordabalken.....	55
10.5.	Urminnes hävd till renskötsel.....	55
11.	JAKT- OCH FISKELAGSTIFTNINGEN	60
11.1.	Äldre rätt.....	60
11.2.	1852 års fiskestadga, 1864 års jaktstadga och 1896 års fiskelag.....	62
11.3.	1912 års jaktlag	63
11.4.	1915 års jakt- och fiskesakkunniga	64
11.5.	1927 års jaktlag	69
11.6.	Statens jakträtt på egen mark.....	69
11.7.	Regleringen av jakten efter älg	71
12.	KOMMENTARER TILL MATERIALET.....	75
12.1.	Urminnes hävd till renskötsel.....	75
12.2.	Kollektiv rätt och individuell rätt	76
12.3.	Rätt till jakt eller fiske på grund av sedvana	77
12.4.	Statliga dispositioner till skydd för rennäringsen.....	79
12.5.	Kommentar till Jakt- och fiskerättsutredningens slutsatser	81
13.	STATENS GRUNDER FÖR BESTRIDANDE I SAK	82
13.1.	Inledning	82
13.2.	Tolkningen av rennäringslagen.....	82
13.3.	Vissa särskilda påståenden av Samebyn	84
13.4.	Samebyns påstående om hävd	88
13.5.	Påståendet att upplåtelsereglerna innefattar diskriminering av samerna.....	90

1. STATENS INSTÄLLNING TILL SAMEBYNS YRKANDEN OCH STATENS EGET YRKANDE

1.1. *Statens inställning till Samebyns yrkanden*

1.1.1. Staten yrkar i första hand att Samebyns talan skall avvisas.

1.1.2. I andra hand bestrider staten Samebyns yrkanden i sak, såväl

1.1.2.1. Samebyns anspråk på ensamrätt till jakt och fiske på Området, som

1.1.2.2. Samebyns yrkanden om fastställelse av förfoganderätt över rätt till jakt och fiske, vare sig detta gäller ensam förfoganderätt för Samebyn eller att staten inte ensam, utan gemensamt med Samebyn, skall ha förfoganderätt över jakten och fisket.

1.1.3. Staten bestrider också Samebyns yrkande om ersättning för rättegångskostnader.

1.2. *Statens eget yrkande*

1.2.1. Staten yrkar för egen del ersättning för sina rättegångskostnader med belopp som kommer att anges senare.

2. PROCESSUELLA FRÅGOR

2.1. *Oklarheter i Samebyns yrkanden*

2.1.1. Enligt 42 kap. 2 § rättegångsbalken skall en ansökan om stämning innehålla bl.a. ett bestämt yrkande och en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet. Om stämningsansökningen inte uppfyller dessa krav eller i övrigt är ofullständig, skall rätten enligt 3 § förelägga käranden att avhjälpa bristen. Följer käranden inte ett sådant föreläggande, skall ansökningen enligt 4 § avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång.

2.1.2. På ett yrkande i rättegång kan ställas kravet att det är formulerat så, att tingsrätten kan ta ställning till yrkandet, utan att tingsrätten skall behöva redigera yrkandet inför domslutet. Om yrkandet upptas till prövning, och inte avslås,

skall det kunna bifallas i den formulering det framställts. De av Samebyn framställda yrkandena uppfyller i flera hänseenden inte detta krav.

- 2.1.3. Samebyn yrkar att "tingsrätten fastställer att samebyn (och därigenom dess medlemmar) har ensamrätt till jakt och fiske" på Området.
- 2.1.3.1. Vad menas med parenteserna och därigenom dess medlemmar? Om meningen är att Samebyns medlemmar också gör gällande anspråk i processen måste de individualiseras och uppträda som parter i rättegången. I annat fall bör de inte nämnas i yrkandet på det sätt som nu sker. Staten begär ett klarläggande.
- 2.1.3.2. Vad menas med ensamrätt? Staten begär ett klarläggande.– För övrigt är ett yrkande om fastställande av ensamrätt oförenligt med svensk rätt från såväl processuell som materiell synpunkt. Som tingsrätten redan antytt i sin skrivelse till Samebyn den 13 maj 2009 kan det bli problematiskt att definiera vilka som är motparter i en sådan process, och även civilrättsligt uppstår problem, eftersom rättigheter kan finnas endast i förhållande till andra rättssubjekt.
- 2.1.3.3. I stämningsansökningens punkt 3.1.1 talas inte om ensamrätt utom om "bättre rätt framför staten". Så beskrivs talan även i Samebyns yttrande till tingsrätten den 5 juni 2009, punkt 3. Om innebörden i Samebyns anspråk är fastställande av bättre rätt bör yrkandet formuleras i enlighet härmed, och preciseras (se statens fråga om vad som menas med ensamrätt i p. 2.1.3.2 ovan).
- 2.1.4. Vad som anförs i stämningsansökningens punkt 1.1 är egentligen två olika yrkanden, ett om fastställande av ensamrätt till jakt och fiske, ett annat om fastställande av ensam förfoganderätt. Sakligt sett har yrkandet i punkt 1.1 om fastställande av ensam förfoganderätt närmare samband med yrkandet i punkt 1.2, än med det tidigare yrkandet i punkt 1.1.
- 2.1.5. I yrkandet i punkt 1.1 om fastställande av ensam förfoganderätt påstås att förfoganderätten är en konsekvens av ensamrätten till jakt och fiske. Sambandet mellan den yrkade ensamrätten och förfoganderätten är emellertid tvistigt, och man kan fråga sig om det är så lämpligt att inkludera den frågan, d.v.s. grunden för yrkandet, i själva yrkandet om fastställande av ensam förfoganderätt.
- 2.1.6. Vad menas i yrkandet under punkt 1.1., senare delen, med "ensam förfoganderätt"? Är avsikten att tingsrätten skall fastställa att staten inte får upplåta

jakt- och fiskerätt med stöd av 32 och 33 §§ rennäringslagen? Eller är avsikten att det skall fastställas att Samebyn får upplåta jakt- och fiskerätt på Området utan statens samtycke? Avses med "förfogande", utöver upplåtelse, även något annat, såsom rätt att pantsätta rättigheter eller överlåta rättigheterna till tredje man? Staten begär ett klargörande från Samebyn om innebörden i uttrycket "ensam förfoganderätt".

- 2.1.7. Samebyn yrkar dels fastställande av att Samebyn har ensamrätt till jakt och fiske på ett på visst sätt bestämt område, som ägs av staten (punkt 1.1, inledningen), dels fastställande av att Samebyn skall ha ensam förfoganderätt över jakt- och fiskerätten, om det rör sig om ensamrätt (punkt 1.1, in fine), eller att staten inte ensam, utan gemensamt med Samebyn, har förfoganderätten, om rätten till jakt och fiske är delad med staten (punkt 1.2). Staten tolkar det i punkt 1.2 upptagna yrkandet så att även det avser rätten till jakt- och fiske på Området. Om den tolkningen är riktig bör kvalifikationen också upptas i yrkandet.
- 2.1.8. Vad menas med att staten och Samebyn skall ha förfoganderätten "gemensamt"? Det framgår inte av stämningsansökningen, hur Samebyn tänker sig att rättigheterna skall fördelas mellan staten och Samebyn. Är det fråga om hälftindelning med ideella andelar? I så fall på vilken grund? Staten begär ett klargörande av hur Samebyn ser på dessa frågor.
- 2.1.9. Är frågan, hur en mellan staten och Samebyn på något sätt "delad" jakt- och fiskerätt skall administreras, över huvud taget någonting som kan fastställas av domstol?
- 2.2. *Oklarheter i Samebyns grunder för talan*
- 2.2.1. Enligt punkt 2.1.1 ii) i stämningsansökningen grundas yrkandena om ensamrätt till jakt, fiske och förfogande på att samer i egenskap av ursprungsfolk bedrivit renskötsel på Området (som ligger på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1), utan avseende på att verksamheten bedrivits på viss fastighet. I den följande punkt 2.1.1 iii) synes grunden vara densamma, bortsett från att ensamrätten där sägs följa av bruket av en viss fastighet, nämligen Gällivare kronoöverloppsmark 2:1. Samebyn beskriver skillnaden mellan dessa grunder på det sättet att i det senare fallet ett "mer traditionellt fastighetsrättsligt perspektiv tillämpas ... till stöd för urminnes hävd".

- 2.2.1.1. Vilken betydelse påstår Samebyn att egenskapen av ursprungsfolk har för käromålet?
- 2.2.1.2. Vad menas med att ett mera fastighetsrättsligt perspektiv tillämpas i grunden under 2.1.1. iii)? Är det här den äldre jordabalkens begrepp urminnes hävd som avses, eller något annat?
- 2.2.1.3. På vad sätt skiljer sig grunden under 2.1.1 ii) från den under iii)?

2.3. *Oklarheter beträffande det geografiska området*

- 2.3.1. Det finns anledning att påpeka att det geografiska område som Samebyn hänför sig till beskrivs på olika sätt i olika delar av stämningsansökningen, och att det är oklart för staten om det är samma område eller olika områden som avses i olika fall. Således kan nämnas att det talas

- 2.3.1.1. i själva yrkandet om "samebyns område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1",
- 2.3.1.2. i punkt 2.1.1 ii) om "det som idag är Girjas samebyns renskötselområde, som finns på kronomark ovan odlingsgränsen",
- 2.3.1.3. i punkt 2.1.1 iii) om "bruket av en viss fastighet - i detta fall Gällivare kronoöverloppsmark 2:1",
- 2.3.1.4. i punkt 3.1.1 om "sådan kronomark ovanför odlingsgränsen där samebyn har rätt att bedriva renskötsel",
- 2.3.1.5. i punkt 4.2.2 om "aktuellt område",
- 2.3.1.6. i punkt 4.2.3 ospecificerat om "samers faktiska användning av marken",
- 2.3.1.7. i punkt 4.2.12 om "samebyns marker", samt
- 2.3.1.8. i punkt 4.2.13 (rubriken) om "bruk av mark och vatten inom Girjas område".

- 2.3.2. Tingsrätten bör förelägga Samebyn att klargöra vad som menas.

2.4. *Nödvändig processgemenskap för process om kollektiv rätt*

- 2.4.1. Renskötselrätt tillkommer enligt 1 § rennäringslagen den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. Av 1 och 3 §§ samma lag framgår att den som är av samisk härkomst (same), och som är medlem i sameby, enligt bestäm-

melsema i lagen får använda mark och vatten inom renskötseleområdet till underhåll för sig och sina renar. Renskötseleområdet, som sammanlagt omfattar ca en tredjedel av Sveriges yta, indelas enligt 3 § i åretruntmarker och vinterbetesmarker. Till åretruntmarkerna hör bl.a. marken ovanför odlingsgränsen i Norrbottens läns lappmarker, och således även Området. Enligt 6 § är åretruntmarkerna fördelade mellan samebyarna i särskilda byområden, och kan ett byområde också omfatta vinterbetesmark. Indelningen i byområden skall göras så att områdena blir lämpade för sitt ändamål med hänsyn till betestillgång och övriga omständigheter. Indelningen i byområden beslutades tidigare av länsstyrelserna men sköts numera (efter lagstiftning 2006) av Sametinget, som är en statlig myndighet. Områdesindelningen kan ändras, om det gagnar renskötseln (7 §).

- 2.4.2. Renskötseleätten är således en kollektiv rättighet som tillkommer den samiska befolkningen, men en rättighet som får utövas endast av medlemmar i samebyar, och som utövas av de enskilda samebyarna till stor del på administrativt tilldelade byområden. Samebyns Område är tilldelat Samebyn i administrativ ordning.
- 2.4.3. Till grund för Samebyns yrkande om fastställande av ensamrätt till jakt och fiske på Området åberopas urminnes hävd enligt tre "alternativa synsätt". I punkt 2.1.1. i) hävdas att en sådan ensamrätt följer direkt av rennäringslagen. I punkt 2.1.1. ii) och iii) åberopas "samers, i egenskap av ursprungsfolk, bruk av det som idag är Girjas samebys renskötseleområde, som finns på kronomark ovan odlingsgränsen". I punkt ii) förklaras detta synsätt inte vara avhängigt av bruket av en viss fastighet, medan det i punkt iii) handlar om bruket av en viss fastighet, i detta fall Gällivare kronoöverlopsmark 2:1.
- 2.4.4. Staten konstaterar att grunderna för talan i sin helhet hänför sig till *den kollektiva renskötseleätten* som sådan. Frågan uppkommer då, om Samebyn är behörig att processa med staten om dessa frågor, alltså om Samebyn har tale rätt.
- 2.4.5. Om flera personer äger andelar i en fastighet råder nödvändig processgemenskap mellan dem. Endast gemensamt är andelsägarna behöriga att processa om fastigheten. Under vissa omständigheter kan en andelsägare processa om sin egen andel. Han kan t.ex. föra process mot övriga andelsägare om hur stor andel i fastigheten som han äger, eller mot en fångesman, om han köpt in sig i fastigheten genom förvärv av en andel. En förutsättning för att han skall vara behörig att föra talan om sin egen andel är emellertid att hans grunder för ta-
8

lan är hänförliga endast till denna andel. Om hans grunder för talan är hänförliga till hela fastigheten, råder nödvändig processgemenskap. Delägarna i fastigheten kan under sådana omständigheter processa endast som ett kollektiv.

- 2.4.6. Det sagda belyses av rättsfallet NJA 1992 s. 859. En fastighet som ägdes av flera ägare gemensamt hade sålts genom god man enligt samäganderättslagen. Två av flera säljare förde talan mot köparna med yrkande att köpet av deras andelar skulle ogiltigförklaras. Talan avvisades, eftersom deras grund för talan – bl.a. att den gode mannen godtagit ett för lågt pris - var hänförlig, inte endast till deras andel utan till hela köpet.
- 2.4.7. Se angående avvisning vid nödvändig processgemenskap också Hovrättens för Övre Norrland beslut 2009-02-09 i mål Ö 433-08, som vunnit laga kraft genom att Högsta domstolen vägrade prövningstillstånd 2009-12-10 i mål Ö 1086-09 ([bilaga](#)).
- 2.4.8. Reglerna om nödvändig processgemenskap motiveras främst med att det annars finns risk för att det meddelas motstridiga domar och att det uppkommer orealiserbara juridiska förhållanden. Exempelvis kan ett fastighetsköp inte vara både giltigt och ogiltigt.
- 2.4.9. Staten gör gällande att nämnda principer medför att det råder nödvändig processgemenskap även då processföremålet är en del av renskötselområdet och grunden för talan är en kollektiv rättighet som den med renskötselrätten följande rätten till jakt och fiske på renskötselområdet. Grunden för talan är i detta fall hänförlig, inte endast till Samebyns eget anspråk på jakt- och fiskerätt på Området, utan till hela renskötselområdet och den kollektiva rätten som sådan, nämligen frågan om innehållet i och rätten att förfoga över de i renskötselrätten ingående jakt- och fiskerättigheterna. Samebyn bör därför inte tillåtas att ensam föra en fastställsetalan om sin rätt till jakt och fiske på Området.
- 2.4.10. Statens inställning vinner ytterligare stöd av det förhållandet att Samebyns rätt till Området inte är civilrättsligt grundad utan resultatet av en administrativ indelning, som kan ändras.
- 2.4.11. Staten gör gällande att det föreligger risk för motstridiga domar och oreda i de juridiska förhållandena, om enskilda samebyar tillåts att var för sig processa med staten om renskötselrättens innehåll på skilda delar av renskötselområdet. Dessutom vore det olämpligt om staten tvingades att delta i en rad successiva processer om liknande frågor.

- 2.4.12. Med hänvisning till nu beskrivna förhållanden föreligger enligt statens uppfattning i det här aktuella fallet nödvändig processgemenskap, och bör Samebyn inte tillåtas att föra en fastställsetalan om en del av renskötseområdet, grundad i den kollektiva rätt till jakt och fiske som följer av renskötselrätten.
- 2.4.13. Med detta synsätt tillkommer talerätten i frågor som rör innehålllet i och rätten att förfoga över den kollektiva renskötselrätten och därur härflytande rättigheter endast den samiska befolkningen som sådan. Det är inte statens uppgift i målet att ange vem som har behörighet att företräda den samiska befolkningen, men det kan tänkas att Sametinget, Samefonden och/eller en totalitet av befintliga samebyar har sådan behörighet.
- 2.4.14. Till saken hör att samebyarnas medlemmar – sammanlagt ca 2 500 personer - utgör endast en liten del av vad som antages vara den samiska befolkningen, som beräknas uppgå till ca 20 000 personer, och att frågan om möjligheten till jakt och fiske inom renskötseområdet även för de utanför samebyarna stående samerna är kontroversiell.
- 2.4.15. Ingenting torde hindra Samebyn, eller åtminstone dess medlemmar, att på individuell grund föra talan om sin rätt till jakt och fiske på Området, exempelvis under påstående om urminnes hävd baserad på de egna förfädernas jakt och fiske på ett närmare beskrivet område på marken. Någon sådan talan förs dock inte här.

3. BAKGRUND

3.1. *Samerna och renskötseln*¹

- 3.1.1. Det samiska folket anses ha funnits i norra Skandinavien långt innan nationsbildningar som Sverige, Norge och Finland kom till stånd. Samerna levde huvudsakligen på fiske, jakt och vad naturen gav i övrigt. De anses ha utnyttjat tama renar redan under första årtusendet e. Kr., men fram till början av 1600-talet anses renarna ha använts främst som drag- och klövvedjur. En familj hade ett fåtal renar, kanske något tiotal, som även kunde mjölkas och användas

¹ SOU 2006:14 s. 91 ff. samt 109 ff; Prop. 1992/93:32 s. 24 och 178; Prop. 1971:51 s 24 f.

som lockdjur vid vildrensjakt. Med renarna förflyttade sig samerna runt under året inom relativt begränsade områden².

- 3.1.2. Under 1600-talet växte en nomadiserande rensköttsel fram som ersatte jakt och fiske som samernas huvudnäring. Samerna lät hjordar av tamrenar växa för att i högre grad kunna leva på renkött och renmjölkspanprodukter. Mot slutet av 1600-talet var den nya försörjningsformen, som byggde på sommarförflyttningar till fjällen och den norska kusten i väster och vinterförflyttningar till skogslandet i öster, utbredd i Lappmarken. Vissa samer bedrev dock rensköttsel uteslutande i skogslandet. Man skiljer därför mellan fjällsamer och skogssamer.
 - 3.1.3. I äldre tid var renskötseIn intensiv. Renarna hölls väl samlade i hjordar under noggrann bevakning. När renarna flyttade följde samerna med i flyttbara tältkåtor. Renhjordarna var vanligen förhållandevis små. Samerna levde i stor utsträckning i naturahushållning.
 - 3.1.4. I slutet av 1800-talet kom dock den intensiva renskötseIn under press i samband med att penninghushållningen trängde fram och gjorde samernas traditionella produkter mindre efterfrågade. RenskötseIn kom därigenom alltmer att inriktas på köttproduktion för försäljning. För lönsamhet krävdes större hjordar. Detta ledde till en övergång till alltmer extensiv rensköttsel, med stora hjordar som rörde sig friare i terrängen och under mindre övervakning. I slutet av 1930-talet var övergången till den extensiva renskötseIn genomförd i hela renskötseInområdet.
 - 3.1.5. Förflyttningarna har varierat i olika områden och tider. Förflyttningarnas längd har bestämts av de årliga växlingarna i väderlek, tillgången på bete, framkomligheten och många andra förhållanden. Särskilt så kallad flen, d.v.s. isbildning som gör laven svåråtkomlig för renen, kan framtvinga långa förflyttningar³.
- 3.2. *Inflyttning i Norrland och uppodling av marken*
- 3.2.1. Inflyttningen av svensk befolkning och uppodling av marken, som påbörjades i liten skala redan under 1600-talet, tog fart i mitten av 1700-talet. Nybyggarna var, liksom samerna, för sin försörjning till stor del beroende av jakt och fiske, och det förutsattes vid insyningar av nybyggen att nybyggaren skulle ha rätt att jaga och fiska på den omgivande marken, i första hand den som låg när-

² SOU 2006:14 s 92

³ SOU 2006:14 s 97.

mast det egna nybygget.⁴ I praktiken bedrev såväl kustbefolkningen som nybyggarna omfattande jakt och fiske i Norrlands inland.

3.2.2. Nybyggesverksamheten tog fart efter utfärdandet av 1749 lappmarksreglemente, och några år senare drogs den s.k. *lappmarksgränsen*, vars syfte var att dra en gräns, ovanför vilken nybyggen inte skulle få anläggas.⁵

3.2.3. Lappmarksgränsen kom i praktiken inte att förhindra nybyggen på de områden som därigenom skulle reserveras för renskötseln. Ett nytt försök i samma syfte gjordes i slutet av 1800-talet genom uppdragandet av den s.k. odlingsgränsen, ett arbete som påbörjades 1867 och fortgick i samband med avvitrningarna men inte var avslutat förrän 1890.

3.3. *Befolkningsutvecklingen i Norrland*⁶

3.3.1. Fram till omkring år 1750 var Norrlands inland befolkat praktiskt uteslutande av samer, medan den svenska befolkningen fanns i kustlandet. Endast ca 5 procent av Sveriges befolkning bodde 1750 i Norrland, vilket med tanke på den stora ytan gjorde regionen som helhet utomordentligt glest befolkad. Befolkningsstillväxten var emellertid snabb. År 1930 hade Norrlands andel av landets befolkning vuxit till drygt 13 procent. Därefter har den minskat något. År 1980 hade de fyra nordliga länens andel av befolkningen sjunkit till ca 11 procent. Räknet i antal individer ägde huvuddelen av tillväxten rum i kustlandsområdena och i Storsjöbygden i Jämtland. Urbaniseringen har i Norrland varit lika påtaglig som i övriga Sverige. De norrländska städerna hade 1805 sammanlagt endast 7 257 invånare. I dag bor 888 000 invånare i städer och tätorter.

3.3.2. I procent räknat var dock befolkningstillväxten allra snabbast i Norrlands inland. Tiden 1750 – 1900 innebar dramatiska förändringar. En socken som Vilhelmina hade 791 invånare år 1805. Därav var hälften, närmare bestämt 399, samer. År 1890 hade invånarantalet vuxit till 4 873 personer varav samerna endast utgjorde 546, motsvarande ca 11 %. Utvecklingen var densamma i övriga socknar i Västerbottens och Norrbottens inland. Även i Jämtlands och Härjedalens fjällområden kan man konstatera en långsammare befolkningstillväxt för samerna än för befolkningen i övrigt.

⁴ Se vidare nedan 11.1.4.

⁵ Se vidare nedan 11.1.4.

⁶ Ur SOU 2006:14 Samernas sedvanemarker s. 84 ff.

- 3.3.3. Antalet renskötande samer har minskat successivt. Enligt en beräkning av 1964 års rennäringsakkunniga uppgick antalet egentliga renskötare 1880 till 1 169 personer, vilket innebar att 4 456 personer då försörjdes i rennärigen.⁷ År 1950 hade antalet sjunkit till 840 respektive 2 577.
- 3.3.4. I förarbetena till 1928 års renbeteslag redovisas statistiska uppgifter om antalet samer, renskötande och icke renskötande, i början av 1920-talet. Enligt vad som redovisas där fanns det då 8 129 samer, varav 34 % eller 2 775 var renskötande, medan återstående 66 % var icke renskötande. Upplysning lämnas också om att särskilt de icke renskötande samernas ekonomiska situation var utsatt.⁸
- 3.3.5. År 2000 var antalet egentliga renskötare endast 523. Uppgift saknas om antalet familjemedlemmar. Det antas att orsaken till minskningen varit sämre försörjningsmöjligheter i rennärigen, snarare än demografiska grundfaktorer, som fertilitet och mortalitet.⁹
- 3.3.6. Under 1900-talet har samerna blivit alltmer integrerade i det svenska samhället och återfinns numera inom alla yrkeskategorier. Detta förhållande gör det svårt att med säkerhet avgöra vilka som kan räknas som samer men man har uppskattat det totala antalet samer i Sverige till omkring 20 000, varav ca 2 500 försörjs av renskötsel. Antalet renar, som sedan 1880 varierat mellan drygt 150 000 och närmare 300 000 stycken, uppskattades år 2000 till ca 220 000 stycken.¹⁰

4. LAGSTIFTNING UNDER 1800-TALET

4.1. *Avvittringarna i Härjedalen och Jämtland*

- 4.1.1. Redan i slutet av 1600-talet vidtogs åtgärder för att skilja statens mark från enskildas (avvittring). Avvittringen innebar att hemman och nybyggen, som tidigare till husbehov tagit skogsfång samt jagat och fiskat på den omgivande marken, i mån av behov och tillgång istället tilldelades egen skog. Samtidigt

⁷ SOU 2006:14 s. 85. Se dock också 1882 års kommitté, motiven s. 59, som redovisar 6 112 renskötande samer år 1880. Ang. kommittén, se vidare nedan 4.5.1.

⁸ Prop. 1928:43 s. 44.

⁹ SOU 2006:14 s. 85 med hänvisningar.

¹⁰ SOU 2006:14 s. s. 86 ff. Se också 1882 års kommitté, motiven s. 59, som redovisar 255 885 renar år 1880.

avsattes för statens räkning kronoparker och s.k. överloppsmark. Efter ett längre uppehåll togs nya initiativ till avvitrning i början av 1800-talet.

- 4.1.2. I Jämtland genomfördes avvitrning enligt 1820 års avvitringsstadga. I denna finns inte ett ord om samerna eller deras renbete. Ej heller togs vid själva avvitrningen någon notis om samerna. Olika omständigheter medförde att tilldelningen av skog till enskilda hemman i denna avvitrning blev mycket generös, vilket innebar att samerna trängdes undan från sina betesområden.¹¹
- 4.1.3. Till följd av avvitrningen uppstod misshälligheter mellan bofasta och samer. Medan samerna klagade över att de inte längre hade tillräckligt utrymme för renbetet, klagade de bofasta över skador som renarna åstadkom på skördarna. Visserligen var samerna ersättningskyldiga för skador på grödan, men det var ofta svårt att bevisa vem av flera tänkbara samer som var den skyldige.¹² Båda grupperna klagade genom skrivelser hos Kungl. Maj:t.

4.2. Skattefjällsbrevet

- 4.2.1. Klagomålen över avvitrningarna i Jämtland och Härjedalen medförde att frågan uppmärksammades på högsta ort. I ett kungligt brev den 26 mars 1831 uppmärksammades frågan om samernas behov av särskilda renbetesmarker, dock utan något praktiskt resultat.¹³
- 4.2.2. Först genom ett kungligt brev den 20 april 1841, det s.k. *skattefjällsbrevet*, angående grunderna för avvitrningen i Härjedalen, och ett samtidigt brev angående renbetestrakterna i Jämtland, togs hänsyn till samernas behov av renbete. I skattefjällsbrevet bestämdes att nybyggen fortsättningsvis inte skulle få upplåtas i fjälltrakterna, förrän samernas betesmarker blivit behörigen utstakade.¹⁴ Genom brevet avvärjdes det överhängande hot mot de jämtländska samernas försörjningsmöjligheter som nybyggesverksamheten på fjällen medförde. Därefter tog man helt annan hänsyn till samernas intressen än under avvitrningarna på 1820- och 1830-talen.¹⁵

¹¹ SOU 2006:14 s. 163 ff.

¹² 1882 års kommitté, motiven s. 74, i Bihang till Riksdagens protokoll 1886, Andra samlingen, 2:dra Afdelningen, Första bandet, Komitébetänkanden, m.m. ("Kommittémotiven 1886") s. 74.

¹³ Kommittémotiven 1886 s 47 f.; NJA 1981 s. 1 (210 ff), SOU 2006:14 s. 175 ff.

¹⁴ SOU 2006:14 s. 165 ff.; Skattefjällsbrevet är citerat i NJA 1981 s. 1 (s. 70-72; kommenterat av HD s. 211-216)

¹⁵ NJA 1981 s. 1 (216).

4.2.3. På 1880-talet framfördes förslag om att samerna i Jämtland och Härjedalen skulle kompenseras för tidigare förluster av betesmark i samband med avvitt-ringarna. Förslaget innebar att inkomster från statens skogsavverkning skulle få användas till markinköp för samernas räkning. På så sätt tillkom de s.k. utvidgningshemmanen, mark som av staten inköptes för samernas behov av renbete under sommartid.¹⁶

4.3. 1873 års avvittningsstadga

4.3.1. I 1873 års avvittningsstadga för Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker beaktades lapparnas intressen genom olika föreskrifter. Vid avvittningen skulle bestämmas en gräns mellan de delar av lappmarken som var tjänliga för odling, och den mark där nybygges anläggningar icke vidare skulle tillåtas (den s.k. *odlingsgränsen*, § 1).¹⁷ Efter den allmänna avvittningen skulle nybyggen således kunna upplåtas och utbrytas endast på odisponerad mark inom de till odling tjänliga delarna av landet, d.v.s. nedanför odlingsgränsen (§ 6). Samerna skulle även efter avvittningen, "såsom hittills", vara berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas område, "dock å enskildes skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet endast vintertiden, ävensom äga att, i den mån för betesrättens utövande är nödigt, till hushållsbehov begagna skogen." Befintliga renbetesland nedanför odlingsgränsen skulle få finnas kvar (§ 8). Lapparna skulle kallas till förekommande avvitt-ringssammanträden (§ 12).¹⁸ - Ingenting särskilt sägs i 1873 års avvittningsstadga om jakten eller fisket.

4.3.2. Två problem stod i förgrunden i propositionen angående 1873 års avvittningsstadga. Dels ville man förhindra att den skogsmark som tilldelades nybyggarna skövlades genom alltför stor avverkning. Dels ville man skydda samernas rätt till renbete. Dessa två syften hade ett samband, eftersom skogsvård, som motiverades på flera sätt, bl.a. med omsorg om klimatet, också blev ett skydd för

¹⁶ SOU 2006:14 s. 171 ff.

¹⁷ En motsvarande bestämmelse fanns redan i 1850 års avvittningsstadga. Nytt beslut om en provisorisk odlingsgräns hade fattats 1867. Slutligt kom odlingsgränsen att fastställas av Kungl. Maj:t först 1890. Förhistorien och tillämpningen, som inte blev effektiv, beskrivs av Prawitz, Gunnar, i *Svensk Lantmäteritidskrift* 1 och 6:1968 s. 480, *Odlingsgränsens rättsverkningar*. Del 1, s. 40 ff. och s. 480 ff.

¹⁸ Prawitz, Gunnar, redovisar i a.a. hur man under förarbetena till 1873 års avvittningsstadga tänkte sig att renbetesland skulle "upplåtas" till samerna, med konsekvensen att sommarbete skulle vara tillåtet endast å de upplåtna renbeteslanden (s 488 ff.). Någon föreskrift om upplåtelse av renbetesland till samerna upptogs dock inte i 1873 års stadga. - Prawitz redovisar också problem med tolkningen av stadgan. 15

renbetet. Begränsningar infördes därför i skogsvårdande syfte i dispositionsrätten till utdelad skog, något som också kom samerna till godo.

- 4.3.3. I propositionen¹⁹ kommenterade departementschefen samernas utsatta position:

“En af de omständigheter, som för afvittringen i lappmarkerna påkalla särskilda bestämmelser, väsendtligen afvikande från dem, som gälla för det nedre landet, är, att i lappmarkerna, jemte den i sednare tider inflyttade bofasta befolkningen, finnes en stam af nomader, det lappska folket, som af ålder innehaft landet, och som betraktar hvarje odlingens framsteg såsom ett ingrepp i Lapparnes ursprungliga rättigheter.”

- 4.3.4. Departementschefen erinrade också om att lapparnas ”urgamla rätt till begagnande av Lapplands mark” också hade erkänts genom flera författningar. Han konstaterade att denna rätt visserligen stundom trätts för nära, men att det nu inte kunde komma ifråga att genom lagstiftningsåtgärder frånhända lapparna någon rätt, som de fortfarande hade i sin besittning.

- 4.3.5. Omsorgen om samernas behov av renbete framträdde också under riksdagsbehandlingen. I det utlåtande som i lagstiftningsärendet avgavs av Riksdagens lagutskott²⁰ försäkrades att meningarna inte var delade när det gällde vikten av att man bevarade lapparnas av ålder begagnade betesrätt, som varit förutsatt vid de under sistförflutna två århundraden gjorda upplåtelse för nybyggen. Lika ostridigt var att lapparna också måste ha rätt att till husbehov nyttja skogen.²¹

- 4.3.6. Även under debatterna om lagförslaget i riksdagens båda kamrar betonades vikten av att lapparnas möjlighet till renbete inte begränsades.²²

4.4. *Den internationella lagstiftningen 1883*

- 4.4.1. I samband med 1751 års fredstraktat mellan Sverige och Norge reglerades samernas förhållanden i en s.k. kodicill, som säkerställde de norska samernas fortsatta betesmöjligheter i Sverige och de svenska samernas fortsatta betesmöjligheter i Norge:

¹⁹ Prop. 1873:4.

²⁰ Lagutskottets utlåtande nr 11, 1873.

²¹ Utlåtandet s. 4.

²² Första kammarens protokoll I, 1873, s. 437 f. (von Sydow), s. 440 (Rydin), s. 441 (Hasselrot), s. 448 (Sprengtporten). Andra kammarens protokoll II, 1873, s. 223 (Malmberg), s. 225 (Nils Petersson), s. 227 (Åstrand), s. 242 (Hjelm), s. 247-249 (Carlén), s. 254 (Philipsson)

"Aldenstund Lapparne behöfva bägge Rikens land, skall det dem, efter gammal sedvana, vara tillåtit höst och vår att flytta med deras Renhjordar öfver Gränsen in uti ett annat Rike, och hädanefter såsom tillföre, lika med Landets undersåtar ... få betjena sig af Land och strand till underhåll för deras djur och sig sjelfva ..." (10 §).

- 4.4.2. I kodicillen omnämns också samernas rätt att jaga och fiska. Efter en föreskrift om de svenska samernas skyldighet att respektera vissa jakträttigheter på den norska sidan anfördes i lagtexten:

"... På alla andra ställen blifver dem sådant och allt annat skytteri och fiskeri lika med Norske undersåtare tillåtit. Även njuta de Norske Lappar en sådan frihet uti Lappmarken på den Svenska sidan." (§ 12)

- 4.4.3. Tvistigheter mellan nomadiserande renskötare och den bofasta befolkningen hade redan 1843 lett till att de båda länderna förordnade en gemensam kommitté för en reformering av kodicillen. Meningsskiljaktigheter mellan de båda länderna ledde dock till att kommitténs förslag (1844) aldrig ledde till lagstiftning. En ny kommitté förordnades 1866, som året därpå framlade ett förslag till ny lagstiftning.
- 4.4.4. 1871 framlades en proposition²³, baserad på sistnämnda kommittés förslag, kallad "författning rörande Lapparne i de förenade Konungarikena Sverige och Norge". Propositionen avslogs dock av riksdagens andra kammare.
- 4.4.5. I den föreslagna lagens 3 § förklarades lapparna vara "berättigade att årligen med sina rena flytta från det ena riket in i det andra och uppehålla sig å de trakter, hvilka hvardera rikets Lappar efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, samt att der ... betjena sig af land och vatten såväl till underhåll för sig och sina renar som till jagt och fiske." Här uppmärksammas således även samernas rätt att jaga och fiska. Den rätten kommenterades dock inte särskilt i motiven.²⁴
- 4.4.6. I enlighet med samernas sedvana utgick man från att renarnas sommarbete skedde på fjället, medan vinterbetet måste sökas längre ned i det som utvecklats till jordbruksbygd. Utan jordägarens samtycke fick de svenska samerna därför inte uppehålla sig i Norge med sina renar under annan del av året än maj – september. Motsvarande regel gällde för de norska samerna.

²³ Prop. 1871:8.

²⁴ Kommitténs betänkande i Bihang till Riksdagens protokoll 1871, 1 Saml. 1 Afd., s. 19 ff., som endast uppehöll sig vid skillnaderna i förhållande till 1751 års kodicill.

- 4.4.7. Såväl i utredningen som i propositionen framhölls "nödvändigheten för Lapparnes existens att bibehålla den dem från urminnes tider tillerkända rätt att till sitt eget och sina djurs underhåll begagna båda rikenas land och vatten"²⁵. Att samernas rättigheter inte ansågs vara av helt beständig art framgår dock bl. a. av att det i propositionen upptogs en bestämmelse om att konungen, om renskötseln ansågs på någon mark vara synnerligen betungande för den jordbrukande befolkningen, kunde undanta detta från renbete, mot att erforderlig och tjänlig betesmark anvisades samerna på annat håll.²⁶ Bestämmelsen var dock avsedd som skydd för samerna. Härigenom markerades att mark inte kunde undantas från renbete genom beslut av någon lokal myndighet, utan att det krävdes beslut på högsta ort.²⁷
- 4.4.8. Vid utskottsbehandlingen i riksdagen uttalade flera ledamöter oro för att lapparnas rättigheter trädades för när och några utskottsledamöter reserverade sig till förmån för avslag på propositionen med hänvisning att lapparnas rättigheter inte till tillgodosetts i tillräcklig mån.²⁸ Även i riksdagens båda kamrar uttalades farhågor för att lapparnas rätt inte tillvaratagits.²⁹
- 4.4.9. Först 1883 ersattes 1751 års kodicill genom en förordning "rörande de Lappar, som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge" (den s.k. internationella lagen). Formuleringarna i lagtexten från 1871 års proposition, baserade på 1751 års kodicill, återkommer något förändrade här. Samerna i båda länderna gavs rätt att årligen med sina renar flytta från det ena riket till det andra och uppehålla sig på de trakter vilka vartdera rikets samer efter gammal sedvana dittills hade besökt. Där hade de rätt att betjäna sig av land och vatten såväl till underhåll för sig och sina renar, som till jakt och fiske, på samma sätt som rikets egna undersåtar. Utan jordägares eller brukares samtycke fick de dock inte uppehålla sig i det andra riket under annan del av året än maj-september, om inte ovanliga väderförhållanden hindrade flyttningar. Om i någotdera riket lapparna på grund av särskild lagstiftning hade

²⁵ Kommittén, inledningen s. 2 y.

²⁶ 25 §.

²⁷ Kommittén s. 28.

²⁸ Kommittén s. 38 ff.

²⁹ FK prot., Tredje bandet, S. 108 ff.